

JAN BEHRE:

Väst har svikit de förföljda

Helsingfordsdokumentet från 1975 om de mänskliga rättigheterna inbegriper religionsfriheten. Trots detta har situationen för de kristna i Östeuropa snabbt försämrats. De utestängs från vissa yrken och tvingas ta okvalificerade, illa betalda arbeten. Barnen hindras att få högre utbildning. I en del länder samarbetar kyrkan med den kommunistiska regimen. Till denna kategori hör den ungerska lutherska kyrkan vars ledare nyligen valts till president för det Lutherska världsförbundet.

Västländerna har alltsedan andra världskriget svikit Östeuropas många miljoner människor och prisgivit dem åt brutalt kommunistiskt förtryck. En av de grupper som drabbats hårdast av detta förtryck är de kristna. Men trots förföljelser har kristendomen överlevt i Östeuropa. Och detta beror inte på stöd som de kristna fått från sina trosfränder i Väst. Det stödet har och är i det närmaste obefintligt. Det beror på den starka tro som de kristna i Öst behållit genom decennier av kamp – en kamp som krävt oräkneliga offer.

Den 1 augusti 1975 undertecknade ledarna för samtliga europeiska stater (utom Albanien) samt USA och Kanada slutdokumentet för Konferensen om säkerhet och samarbete i Europa (ESK). I detta sk Helsingfordsdokument lovade de deltagande staterna att "respektera mänskliga rättigheter och grundläggande friheter, däri inbegripet tanke-, samvets-, religions- och trosfrihet, för alla utan åtskillnad med hänsyn till ras, kön, språk eller religion".

Protester

Efter den högtidliga ceremonin i Helsingfors har situationen för de kristna snabbt försämrats på de flesta håll i Östeuropa. Vid de möten som sedermera hållits i Belgrad och Madrid för att följa upp den europeiska säkerhetskonferensen protesterade västsidans delegater mot förföljelsen av de kristna och mot andra brott mot mänskliga fri- och rättigheter som begåtts av Östeuropas kommunistregimer. Men trots detta undertecknade västländernas representanter i Belgrad och Madrid nya slutdokument

Jan Behre är redaktör i Göteborgs-Posten.

med urvattnade och till intet förpliktande formuleringar. De ville inte avbryta "Helsingforsprocessen", inte störa "Helsingforsandan".

Nu sammanträder deltagarländernas delegater i ett nytt uppföljningsmöte i Stockholm. De mänskliga fri- och rättigheterna står där inte ens på dagordningen. Samtidigt fortsätter strömmen av rapporter om förföljelser av och övergrepp mot bla de kristna i Östeuropa. Endast ett fåtal av dessa rapporter återges av svenska massmedia.

Vackra ord

Också de östeuropeiska staternas författningar innehåller vackra ord om religions- och trosfrihet.

– SSSR:s medborgare garanteras samvetsfrihet, dvs rätten att bekänna sig till vilken religion som helst eller inte bekänna sig till någon religion alls, att bedriva religiösa kulter eller ateistisk propaganda, heter det i den sovjetiska författningen.

– Trosfriheten är garanterad. Var och en kan bekänna sig till vilken som helst religiös tro, eller vara utan bekännelse, samt utföra religiösa förrättningar, så länge som de inte är i strid med lagen, heter det i Tjeckoslovakiens författning.

Dessa formuleringar kan kanske på papperet tyckas tillförsäkra medborgarna trosfrihet. Men verkligheten är en helt annan. De människor som i Östeuropa öppet bekänner sin religiösa tro är dömda att leva som andra eller tredje klassens medborgare. De är på de flesta håll automatiskt utestängda från vissa yrken, tex läraryrket eller andra yrken som har att göra med fostran och under-

visning av barn och ungdom. De riskerar svårigheter också på andra arbetsplatser. Ofta tvingas de stanna på lägre befattningar. Inte sällan får de sparken från sitt jobb och tvingas ta okvalificerade illa betalda arbeten.

Barnen i kristna familjer riskerar trakkasserier i skolan. Ofta är vägen till högre utbildning stängd för dem, även om de har aldrig så goda förutsättningar för högre studier. Vardagsförtrycket av de kristna tränger in på livets alla områden. Och hela tiden hänger över de kristna hotet om ännu värre påföljder av att de bekänt sig till den kristna tron. Många av dem har spärrats in i koncentrationsläger, fängelser och "psykiatriska sjukhus". En del har fått offra livet, torterades av polisen eller lönnmördades eller misshandlades till döds.

"Utrota religionen"

Förtrycket av de kristna i Östeuropa tar sig olika former. Det varierar i brutalitet från ett land till ett annat, från en tid till en annan. Olika samfund drabbas olika hårt. Men samtliga kommunistiska regimer har ett mål: att utrota religionen.

Det polska samhället är så starkt präglad av den katolska kristendomen på grund av den fasta förankring hos folket som den polska kyrkan har, inte på grund av att den polska kommunistiska regimen är mindre kristendomsfientlig än exempelvis Husak-regimen. Och de ungerska kommunisterna har valt en pragmatisk väg mot samma mål som övriga öststatsregimer.

Villkoren för de kristna i Sovjetunionen är hårdare än någon annanstans i Östeuropa, med undantag för Albanien,

där all religion också officiellt har förklarats olaglig. Sovjetunionen har ju också varit under kommunistiskt styre 30 år längre än dess satellitstater i Östeuropa.

Blodiga förföljelser

Under 1930-talet genomförde Stalin fruktansvärt blodiga förföljelser av alla troende. Under andra världskriget förbättrades dock situationen för de troende, eftersom Stalin ansåg sig behöva den ortodoxa kyrkans bistånd för att skapa lojalitet hos breda lager av befolkningen. Därefter har regimen i Kreml valt att officiellt visa en viss mycket begränsad tolerans mot de samfund som finner sig i regimen villkor. Man har valt denna politik, inte av hänsyn till de kristna, utan för att myndigheterna bättre kan kontrollera en kyrka som verkar offentligt än en underjordisk kyrka.

För att ha lagligt tillstånd att existera i Sovjetunionen måste en kristen församling registreras av myndigheterna, som ålägger församlingarna hårda begränsningar av verksamheten. De får exempelvis inte undervisa barn och ungdom i religion eller ägna sig åt social hjälpverksamhet.

Stora grupper av kristna vägrar acceptera dessa godtyckliga begränsningar av det religiösa livet och går sina egna vägar. Bland baptisterna har detta lett till att det bildats ett separat samfund – reformbaptisterna – vid sidan av de officiellt erkända baptisterna. Dessa reformbaptister har utsatts för mycket hårda förföljelser i Sovjetunionen.

Trots alla svårigheter fortsätter reformbaptisterna sitt arbete. De bedriver verksamhet bland barn och ungdom –

en naturlig kristen verksamhet, men, som sagt, förbjuden av sovjetmakten. De har med egna tryckpressar lyckats framställa biblar, bönböcker och annan religiös litteratur samt tidskrifter. Många reformbaptister har fängslats för att de tryckt och distribuerat sådan litteratur.

De flesta reformbaptistiska församlingar är inte registrerade. En del församlingar har dock erbjudits registrering och accepterat. Men flera av dem har återgått till underjordisk verksamhet eftersom registreringen endast medförde restriktioner och nya svårigheter.

Dödsdom

Också inom andra trossamfund verkar inofficiella grupper. De "sanna och fria sjundedagsadventisterna" är en sådan grupp. De leddes länge av Vladimir Sjelkov, som mellan 1931 och 1967 tillbringade 23 år i fängelse. 1969 gick han under jorden. 1978 greps han och dömdes, 83 år gammal, till fem års koncentrationsläger med "sträng regim". Detta var liktydigt med en dödsdom för en så gammal man. Och Sjelkov dog i lägret i början av 1980.

Pingstvännerna i Sovjetunionen är ett annat samfund som behandlas som fredlös. Sedan 1973 har det bland dem funnits en växande emigrantrörelse. I maj 1979 sändes ett brev till påven Johannes Paulus II och de romersk-katolska kardinalerna. Det var undertecknat av 52 pingstvännar och baptister vilka representerade ca 20 000 troende som önskade utvandra från Sovjetunionen.

– Den ateistiska regimen fördubblar sina ansträngningar varje år, så att varje kristen rörelse som inte samarbetar med

den onda makten betraktas som en fiende till den socialistiska ideologin och till den socialistiska uppbyggnaden av kommunismen. Delegater från registrerade baptistförsamlingar och från Moskvapatriarkatet ljuger, när de utomlands säger att ingen i Sovjet förföljs för sin tro. Det är vi vittnen till. Det är på grund av dessa ändlösa förföljelser som vi känner att vi måste lämna detta land, särskilt då våra barn och barnbarn, som går värre tider till mötes, hette det i brevet till påven.

Förnyelse

Den stora ryska ortodoxa kyrkans ledning har sökt anpassa sig till sovjetstatens krav. Men också inom den ortodoxa kyrkan finns strömningar av förnyelse som väckt myndigheternas – och även kyrkoledningens – vrede.

1974 bildades det sk Kristna seminariet, en grupp av framför allt unga troende som samlades till diskussioner.

1976 bildades den Kristna kommittén till försvar av de troendes rättigheter. Den drivande kraften bakom denna var den ortodoxe prästen fader Gleb Jakunin, som fängslades i november 1979 och dömdes 1980 till fem års koncentrationsläger och fem års förvisning.

I november 1978 bildades i Litauen den Katolska kommittén till försvar för de troendes rättigheter och ett samarbete inleddes med fader Glebs kommitté.

Massprotester

I Litauen har den katolska kyrkan ett mycket starkt stöd hos befolkningen. Gång på gång trotsar de troende öppet den kommunistiska regimen med mass-

upprop mot förföljelser och diskriminering av de troende. För några år sedan protesterade 150 000 katoliker i en petition mot att myndigheterna tagit ifrån dem en kyrka. Förra året protesterade 123 000 litauiska katoliker mot att två av deras mest avhållna präster fängslats och dömts till långa fängelsestraff. Genom att sätta sina namn under sådana protestskrivelser riskerar de troende svåra efterräkningar.

Jämför man med Sovjetunionen framstår situationen i det övriga Östeuropa i en oförtjänt ljus dager. Detta gäller speciellt Polen. Den polska katolska kyrkan har under historien gång spelat en central roll för den polska nationens överlevnad genom delningar av landet, genom andra världskriget och nu inte minst under det kommunistiska förtrycket efter andra världskriget.

Den polska kyrkan hade under lång tid en utomordentligt skicklig ledare i den nu avlidne kardinalen Stefan Wyszynski. Dennes efterträdare kardinal Jozef Glemp har inte ens tillnärmelsevis sin företrädares kvalifikationer. Luckan efter Wyszynski kompenseras emellertid för polackerna i viss mån av att den katolska kyrkan sedan 1978 har en polsk påve.

När kardinalen Karol Wojtyla 1978 valdes till påve med namnet Johannes Paulus II fick detta en ofantlig betydelse för katolska kyrkan och för andra kristna samfund i hela Östeuropa. För Polen spelade påvevalet dock en alldeles speciell roll. Påvevalet och påvens besök i hemlandet 1979 utgjorde utan tvekan inledningen till den utvecklingen, som 1980 ledde till skapandet av fackföreningsrörelsen Solidaritet och den med-

borgarrättsrörelse som följde därmed.

De omfattande rapporter som under lång tid strömmade ut från händelserna i Polen gav omvärlden ett handfast bevis för den betydelse som kyrkan har för det polska folket och samhället. Kyrkan var närvarande hos de strejkande arbetarna på varv och fabriker och sedermera också på den kongress som Solidaritet höll i Gdansk på hösten 1981. När så Solidaritet hade krossats i december 1981 hade polackerna ännu en gång bara kyrkan att ty sig till. I dess hägn kan man fortfarande mötas. Solidaritets tankar och budskap förs vidare av unga orädda präster runt om i landet.

Missräkning

Men delar av den polska kyrkans ledning samlade kring primasen kardinal Glemp har fjärrat sig från dessa präster och från stora delar av de troende. Det finns därmed en risk för splittring i den polska kyrkan. Men det är en risk som inte skall överdrivas. För trots att många polska katoliker idag känner missräkning med sin primas så betyder kyrkan för dem den fasta punkten och ett stöd i tillvaron.

För den polska kommunistiska regimen är kyrkan idag den store motståndaren. Men regimen är för svag för att våga ta till några drastiska åtgärder för att begränsa verksamheten för denna kyrka som har praktiskt taget hela det polska folkets stöd. Regeringen måste i stället räkna med kyrkans hjälp för att få polackerna att uthärda i det politiska och ekonomiska kaos som råder i landet.

Polen har alltså av historiska skäl en stark kyrka. Tjeckoslovakien har, likaledes av historiska skäl, en jämförelsevis

svag kyrka. Motsättningar mellan katoliker och protestanter har lett fram till den situationen. Den kommunistiska regimen har därför kunnat gå hårdare fram mot religionen i landet.

Vid den kommunistiska kuppen i Prag i februari 1948 fanns över nio miljoner katoliker i landet. 1965 ansågs katolikernas antal ha fallit till åtta miljoner. Hur många av dagens 15–16 miljoner invånare som är katoliker är okänt, men den katolska kyrkan utgör alltså den ojämförligt största gruppen av kristna i Tjeckoslovakien.

Efter Prag-kuppen fängslades alla katolska biskopar. 3 000 av de 7 000 prästerna sattes vid olika tillfällen i fängelser eller fångläger.

Arbetspräster

1950 upplöste den kommunistiska staten munk- och nunneordnarna i landet. Natten mellan 13 och 14 april 1950 stormade polis och militär samtliga kloster och förde bort 1 910 munkar och 10 660 nunnor till koncentrationsläger. 8 000 hölls sedan fängslade i genomsnitt 5 år. En del av de fängslade prästerna och ordensfolket släpptes inte ur fångenskapen förrän 1968.

Tiotusentals katolska lekmän dömdes till fängelse eller läger. Av femton prästseminarier återstår idag endast två och de hålls under sträng kontroll av staten, som starkt begränsar antalet studenter och dessutom bestämmer vem som skall tillåtas studera vid prästseminariet och senare prästvigas.

Men regimen brutalt mot de kristna har fått oväntade konsekvenser. De hundratals präster, munkar och nun-

nor som tvingades ut i arbetslivet har ofta blott genom sitt personliga föredöme lett sina arbetskamrater till tro. Det har bildats kristna celler på fabrikena. Dessa arbetarpräster – och ibland arbetarbiskopar – uppnår ofta mer bland människor är församlingsprästerna.

Ung väckelse

Det går en religiös väckelse bland unga människor i Tjeckoslovakien. De samlas kring enskilda präster för gemenskap och undervisning. Under de senaste fem åren har den kyrkliga underjordiska pressen och litteraturen blivit mycket riklig. Och Husak-regimens hetsjakt på unga kristna aktivister tycks inte bita på denna underjordiska katolska kyrka.

Samtidigt har också den officiella katolska kyrkan ledd av den 85-åriga kardinalen Frantisek Tomasek skärpt tonen. Vid ett besök i Rom 1980 riktade han häftig kritik mot organisationen Pacem in Terris, en sammanslutning av präster som går den tjeckoslovakiska regimens ärenden. 1982 förbjöd Vatikanen prästerna i Tjeckoslovakien att vara medlemmar i Pacem in Terris.

Liknande quislingorganisationer har funnits och finns på andra håll inom kyrkorna i Östeuropa, exempelvis i Ungern. Där har dock utvecklingen gått ett steg längre i det att ledningen för såväl den katolska som den lutherska kyrkan slagit in på en väg av samarbete med den kommunistiska regimen.

Under den ungerska katolska kyrkans nuvarande ledare kardinal Laszlo Lekai har relationerna mellan kyrka och stat baserats på "kompromisser och realism".

Missnöje

– Vi kan nu tjäna både vår tro och vårt land harmoniskt, sade Lekai då han blev den ungerska kyrkans primas 1976. Bland de troende finns dock ett märkbart missnöje med de långtgående kompromisserna. Ett synligt tecken på detta är de sk basgrupperna som bildats inom den katolska kyrkan.

Dessa basgrupper, som lär vara ett hundratal idag, har delvis varierande religiös inriktning, men ett har de gemensamt: De accepterar inte statens auktoritet över kyrkan. De starkaste och mest medvetna basgrupperna har samlats kring fader György Bulanyi.

Idag är fader Bulanyi avstängd från sitt prästämbete – av kyrkans ledning, säkerligen efter påtryckningar från landets politiska ledning. Fader Bulanyi och hans basgrupper har varit för aktiva i sin verksamhet för fred! En del av gruppernas medlemmar har dragit långtgående konsekvenser av sitt engagemang för freden och vägrat göra värnplikt.

I Ungern – lika litet som i andra kommunistländer – kan regimen acceptera spontana inofficiella fredsrörelser. Därför har fader Bulanyi och två andra präster avstängts. Kardinal Lekai står i denna fråga på regimens sida.

Inom den ungerska lutherska kyrkan har utvecklingen gått ännu längre. Grunden för dess verksamhet är idag den sk diakoniateologin eller tjänandets teologi. Denna teologi innebär att kyrkan skall stödja den kommunistiska regimen i alla viktiga frågor.

– Kyrkan stöder statens socialistiska mål och stärker den socialistiska utrikespolitiken i internationella frågor, heter det i ett uttalande av biskop Ernö Ottlyk.

Tackade marxister

Den främste företrädaren för den sk diakoniateologin, som innebär att kyrkan skall stödja den kommunistiska regimen, är den ungerska lutherska kyrkans ledare biskop Zoltan Kaldy. Han efterträdde på sin tid biskopen Lajos Ordass då denne avsatts av den ungerska regimen. I ett tal 1967 angrep och smutskastade han sin företrädare samt vände sig till de närvarande representanterna för den kommunistiska regimen med orden:

– Här måste jag vända mig till mina marxistiska vänner och tacka dem för att de hjälpt oss, så att vår kyrka nu verkligen får vara en kyrka, sade Kaldy, som nyligen valdes till president för det Lutherska världsförbundet.

Jag har i denna artikel valt att koncentrera mig på situationen för de kristna i fyra länder: Sovjetunionen, Polen, Tjeckoslovakien och Ungern. Dessa exempel visar alla på olika situationer, olika grader av förtryck, beroende på hur starka kyrkorna är och beroende på om samfundens ledare är beredda till långtgående kompromisser med den kommunistiska regimen. Man bör hålla i minnet att de kommunistiska regimerna hela tiden är beredda att vid behov skärpa förtrycket och att de alltid utnyttjar vad som skenbarligen förefaller vara kompromisser till sin egen maximala fördel.

Den protestantiska kyrkan i Östtyskland anses ha en jämförelsevis god situation för att vara Östeuropa. Den tillåts tex ägna sig åt socialt arbete i relativt stor skala. Men när det inom kyrkan un-

der 1980-talet har uppstått inofficiella fredsinitiativ, har spänningarna mellan stat och kyrka blivit märkbara. Också i Östtyskland är det den kommunistiska staten som bestämmer gränserna för kyrkan.

Rumänien har hos många i Väst oförtjänt framstått som ett land som går sin egen väg. När det gäller utrikespolitiken är detta i någon mån sant, men när det gäller förtrycket av det egna folket följer den rumänska regimen sovjetiska stalinistiska mönster. Det har de kristna i Rumänien fått erfaras. Den rumänska ortodoxa kyrkan ges vissa förmåner framför andra kristna samfund, men så snart en enskild ortodox kristen går utanför de tillåtna ramarna drabbas han av såväl statens som kyrkoledningens anatema.

”Det är nog”

Fader Gheorghe Calciu-Dumitreasa, en ortodox präst, rörde med sina predikningar i Bukarest många rumänska ungdomars hjärtan. Han sattes därför i fängelse och släpptes först efter fem år. Innan han blev präst hade han överlevt 15 år i rumänska fängelser.

Jag slutar med några ord av fader Calciu, riktade till Västvärlden:

– För oss som har fötts här, lever här och måste stanna här, finns bara fångenskap och lidande. Men vi hoppas att ni skall känna med oss och hela vårt lidande, så att ni ropar, när vi inte orkar: Det är nog!